

Δόμηση και Διαχρονικές Αναπτυξιακές Προτεραιότητες Η περίπτωση της Σαμαρίνας.

Δ. Χουχορέλου, Υποψήφια Διδάκτωρ Μηχανικός Α.Π.Θ.
Ε. Ηλιάδου, Υποψήφια Διδάκτωρ Μηχανικός Π.Θ.

Περίληψη

Τα Βλαχοχώρια της Βόρειας Πίνδου είναι ορεινοί οικισμοί με βαρύτητα στην ιστορία και κοινωνία της Ελλάδας. Η παρούσα εργασία είχε ως αντικείμενο τον οικισμό της Σαμαρίνας με σκοπό την αποκρυστάλλωση της ταυτότητάς του ώστε να οριστούν οι βασικοί άξονες Τοπικού Στρατηγικού Σχεδιασμού για βιώσιμη ανάπτυξη.

Με δεδομένη την άρρηκτη σχέση δομημένου περιβάλλοντος και κοινωνικών ομάδων, η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε ήταν η μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης του οικισμού, της κτιριοδομίας και των προτεραιοτήτων, μέσα από ιστορικές αναφορές, στατιστικά δεδομένα αλλά και χρόνιας προσωπικής παρατήρησης και ενασχόλησης με τη ζωή του τόπου.

Η Σαμαρίνα είναι οικισμός που ήκμασε κατά τον 18^ο αιώνα, ταλαιπωρήθηκε κατά τους Παγκοσμίους και εμφυλίους Πολέμους κατά τη διάρκεια των οποίων καταστράφηκαν οι περισσότερες οικοδομές ενώ εγκαταλείφθηκε ο οικισμός. Η Σαμαρίνα «συνήλθε» κατά τη δεκαετία 1960 οπότε και επέστρεψαν σιγά-σιγά οι κάτοικοι στον οικισμό αλλά τα άμεσα στεγαστικά συμφέροντα των κατοίκων όπως και η ένδεια οικονομικών πόρων δεν άφηναν χρονικά περιθώρια για ρυμοτομική-οικιστική αναμόρφωση. Κατά τα τέλη της δεκαετίας 1990 η Σαμαρίνα σημείωσε αξιόλογη οικοδομική δραστηριότητα η οποία συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

Η έλλειψη τοπικού σχεδιασμού είναι εμφανής καθώς η δόμηση χαρακτηρίζεται μάλλον ως άναρχη και ανομοιογενής ενώ κτιριοδομικά παρατηρούνται από εξαιρετα κτίρια ευρωπαϊκών προδιαγραφών έως ακαλαίσθητες κατασκευές.

Παρ' όλα αυτά η Σαμαρίνα έχει να επιδείξει δείγματα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και τέχνης, μνήμες παράδοσης και όλα αυτά σε ένα μαγευτικής ομορφιάς φυσικό περιβάλλον. Η Σαμαρίνα έχει όλα τα εχέγγυα για ανάδειξη των προτερημάτων της και να αναπτυχθεί όπως της αξίζει.

Αυτό που απομένει είναι να τεθούν οι άξονες της στρατηγικής που θα εφαρμοστούν για την ανάδειξη του τόπου οι οποίοι ορίζονται από τις προτεραιότητες κατοίκων, εποχής και περιοχής.

Οι προτεραιότητες ιεραρχούνται πάντοτε σύμφωνα με τις ανάγκες των πολιτών και τις τρέχουσες τάσεις της εποχής. Συγκρουόμενα συμφέροντα υπήρχαν και θα υπάρχουν γι' αυτό θα πρέπει από τις όποιες διαπραγματεύσεις προκύψουν να μη λησμονηθεί πως αυτό που προέχει είναι η ανάδειξη και η εύρυθμη λειτουργία του τόπου.

Σημασία τοπικής αρχιτεκτονικής και πολιτισμού

Η τοπική αρχιτεκτονική και η πολεοδομία αναπτύσσονται διαχρονικά από τους κατοίκους οι οποίοι οργανωμένοι, χαλαρά ή μη, σε κοινωνικές ομάδες βιώνουν και διαμορφώνουν καθημερινώς τα στοιχεία του περιβάλλοντος χώρου. Από τη μία πλευρά ο αστικός χώρος, και από τη άλλη οι επιθυμίες και ανάγκες των κατοίκων, ορίζουν μία δυναμική σχέση αλληλεπίδρασης με εμφανή αποτελέσματα σε αμφοτέρες πλευρές.

Βέβαια στο παρελθόν οι ρυθμοί διαμόρφωσης του αστικού χώρου ήταν σαφώς πιο αργοί, ενώ οι επιθυμίες και οι ανάγκες των κατοίκων συμβάδιζαν στην ίδια κατεύθυνση. Πλέον υπάρχουν αρκετές και σημαντικές διαφοροποιήσεις και σχεδόν αντικρουόμενες προτεραιότητες με καταγιγιστικό ρυθμό εξελίξεων σε βαθμό που να τίθεται σε κίνδυνο η ομαλή σχέση πολεοδομικού περιβάλλοντος και κατοίκων.

Ακριβώς αυτές οι σύγχρονες απαιτήσεις φέρουν στο προσκήνιο την ανάγκη Τοπικού Στρατηγικού σχεδιασμού για την βιώσιμη ανάπτυξη των οικισμών με σαφή ορισμό προτεραιοτήτων, δράσεων και πολιτικών. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να προηγηθούν η μελέτη του υφιστάμενου περιβάλλοντος, των ιδιαιτεροτήτων της περιοχής και των κατοίκων ώστε να οριστούν κατάλληλα οι άξονες ανάπτυξης.

Ιδιαιτερότητες ορεινών πολιτισμών

Η Σαμαρίνα είναι χωριό της Βόρειας Πίνδου, στους πρόποδες του Σμόλικα σε υψόμετρο 1550m. Γεωγραφικά ανήκει στο ΒΔ άκρο του Νομού Γρεβενών, στα όρια Μακεδονίας - Ηπείρου και απέχει 52km από την ομώνυμη πρωτεύουσα του νομού. Είναι ο υψηλότερος οικισμός των Βαλκανίων (εγκυκλοπαίδεια «Νέα Δομή»).

Εικόνα 1. Όψη του οικισμού από το δρόμο Σαμαρίνας-Γρεβενών.
Foto 1. Village view from the road Samarina-Grevena.

Αν και στους περισσότερους οικισμούς η περιγραφή θα συνεχιζόταν με στοιχεία πληθυσμού, για τη Σαμαρίνα τα πληθυσμιακά δεδομένα δεν είναι σε απόλυτο αριθμό. Η Σαμαρίνα, όπως και τα υπόλοιπα Βλαχοχώρια του νομού Γρεβενών, χαρακτηρίζεται από εποχιακές μετακινήσεις.

Δηλαδή τους θερινούς μήνες (Μάιο - Οκτώβριο) κατοικείται ενώ τους χειμερινούς μήνες (Νοέμβριο - Απρίλιο) οι Σαμαριναίοι επιστρέφουν στο χειμερινό τόπο διαμονής τους, όπου αυτός είναι. Ο οικισμός το χειμώνα σχεδόν εγκαταλείπεται λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών που αποτρέπουν τη μόνιμη διαβίωση. Την τελευταία δεκαετία, και λόγω της βελτίωσης του οδικού δικτύου, έχει ενισχυθεί ο χειμερινός οικισμός κατά τα σαββατοκύριακα, συνεπακόλουθα αναπτύχθηκαν και οι υποδομές παροχής υπηρεσιών, όμως η κατοίκηση του οικισμού εξακολουθεί να είναι «θερινή» υπόθεση με αποκορύφωμα τον Δεκαπενταύγουστο οπότε και οι απανταχού Σαμαριναίοι ανταμώνουν.

Είναι λογικό πως εφόσον οι ανάγκες των κατοίκων αφορούν κυρίως στους θερινούς μήνες θα είναι και αρκούντως πιο περιορισμένες και λιγότερο επιτακτικές ότι και αν περιλαμβάνουν. Ανάγκες σε περιεχόμενα στέγασης, δικτύων, συντήρησης, κλπ. που ούτως ή άλλως δεν ταυτίζονται για όλους τους Σαμαριναίους καθώς διαμορφώνονται από πλείστες πληθυσμιακές ομάδες εξαιτίας του διασκορπισμού τους το χειμώνα σε διάφορα μέρη της

Ελλάδας (Λάρισα, Γρεβενά, Αθήνα, Κοζάνη, Τρίκαλα, Θεσσαλονίκη και στα χωριά των νομών αυτών).

Διάφορα μέρη με διαφορετικές μορφές ζωής και τέχνης τις οποίες ο Σαμαριναίος, ως πρόθυμος δέκτης νέων ιδεών, ασπάζεται και κοινωνεί και στη «θερινή έδρα» του οπότε και προκύπτει ένα ποικιλόμορφο μορφο άθροισμα αντιλήψεων. Παρά όμως τις διαφορές κουλτούρας και νοοτροπίας που «κουβαλούν» οι Σαμαριναίοι από τον τόπο χειμερινής διαμονής, η υψηλή συναίσθηση καταγωγής είναι το συνεκτικό τους στοιχείο. Όλοι είναι δεμένοι με τον τόπο τους και όλοι, με τον τρόπο τους ο καθένας επιδιώκουν την ευημερία και την πρόοδο της Σαμαρίνας.

Διαχρονική εξέλιξη – ανάπτυξη οικισμού

Οι ιδιαιτερότητες των ορεινών οικισμών αφήνουν το αποτύπωμά τους και στον πολεοδομικό ιστό της Σαμαρίνας, ο οποίος μαρτυρά ταυτόχρονα και την ιστορία του οικισμού.

Η ιστορία της Σαμαρίνας ξεκινά στις αρχές του 16^{ου} αιώνα μετά και τη συνένωση 3-4 οικισμών. Από την εποχή της ίδρυσής της έως και το τέλος του 18^{ου} αιώνα η Σαμαρίνα αναπτύχθηκε γρήγορα, ο πληθυσμός της αυξήθηκε και το χωριό ευημερούσε οικονομικά αλλά και πολιτιστικά. Το 1770 η Σαμαρίνα είχε πληθυσμό γύρω στους 15.000 κατοίκους. Η κτηνοτροφία αριθμούσε περίπου 70.000 αιγοπρόβατα και οι Σαμαριναίοι μεγαλοκτηνοτρόφοι έφθαναν με τα κοπάδια τους μέχρι την Αχρίδα¹ (Wace & Thomson, 1989).

Άλλοι παράγοντες που συνετέλεσαν, εκτός της κτηνοτροφίας, στην ευημερία της Σαμαρίνας ήταν η βιοτεχνία μάλλινων ειδών, το εμπόριο μέσω των κυρατζήδων, η σχολή Σαρμανιωτών αγιογράφων, όπως και η εκμετάλλευση των πλούσιων υδάτινων αποθεμάτων με εγκαταστάσεις υδροκίνησης (μαντάνια, νεροτριβές, νεροπρίονα, νερόμυλοι).

Εικόνα 2. Νεροτριβή (ντριστελλά).
Foto 2. Water-roller

Εικόνα 3. Μαντάνι.
Foto 3. Mantani

Σταδιακά έφθινε ο ρυθμός ανάπτυξης. Αιτία στάθηκαν οι συνεχείς πολεμικές συρράξεις, οι εδαφικές και κυριαρχικές αντεκδικήσεις καθώς και οι προπαγάνδες ξένων κρατών με δόλιες βλέψεις.

Εξέλιξη κτιριοδομίας

Έχοντας επισκοπικά παρουσιάσει την ιστορία του οικισμού μπορεί να ακολουθήσει και η συστοιχία αυτής με το δομημένο περιβάλλον.

Τα αρχαιότερα οικοδομήματα, τα λεγόμενα «αρχοντικά», περιγράφονται λυρικά από τον Κ. Κρυστάλλη στο μελέτημά του για τη Σαμαρίνα. Τα κύρια γνωρίσματά τους είναι ότι

¹ Λίμνη της ΒΔ Μακεδονίας, μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Αλβανίας.

είναι «λιθόκτιστοι, λιθοσκέπαστοι, ευρύχωροι και πλήρη ωραιότητας έξωθεν και κομψότητας έσωθεν». Η κάτοψή τους είναι τετράγωνη ή σε σχήμα Γ. Έχουν μικρά και λίγα σιδερόφραχτα παράθυρα. Στο ισόγειο βρίσκονται άνετοι χειμωνιάτικοι χώροι με τζάκια και μιντέρια. Οι οικίες αυτές κτίστηκαν κατά τον 18^ο αιώνα όποτε και η Σαμαρίνα των κυρατζήδων και των αγωγιατών ενημερούσε και οι κάτοικοί της επιθυμούσαν να αποτυπώσουν τον πλούτο τους, επιτυχημένα θα λέγαμε κρίνοντας εκ του αποτελέσματος, στα σπίτια τους (Κρυστάλλης, 1952). Τα περισσότερα από τα σπίτια αυτά καταστράφηκαν. Τα παλιότερα χρονολογημένα σπίτια είναι του Χατζημίχα (1811) και του Μητσιμπούνα (1873) που έχουν λίθινες επιγραφές με εξώγλυφους χαρακτήρες και προφυλακτικό σταυρό.

Εικόνα 4. Κατοικία αδελφών Ντόβα (1873).

Foto 4. Residence of Ntova family (1873).

Από αυτά τα ελάχιστα δείγματα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και τέχνης που έχουν απομείνει συμπεραίνουμε ότι ο οικισμός στο σύνολό του θα είχε να επιδείξει τέτοια στοιχεία που είτε αλλοιώθηκαν με την πάροδο του χρόνου, είτε εξαφανίστηκαν. Εξάλλου οι καιρικές συνθήκες που επικρατούν (βαρύς χειμώνας με πολλά χιόνια) έκαναν δύσκολη τη συντήρηση των κτισμάτων από τους ιδιοκτήτες τους. Η συντριπτική όμως πλειοψηφία των παλιών κατοικιών, περίπου το 90%, καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Μετά και την κατασκευή αμαξωτού δρόμου το 1950, επιστρέφει ένα μικρό ποσοστό των κατοίκων (κυρίως κτηνοτρόφοι) και στη θέση των κατεστραμμένων αρχοντικών χτίζονται πρόχειρες οικοδομές από ευτελή υλικά (πέτρα και λάσπη) καθώς μετά την καταστροφή των υπάρχουσών κατοικιών, το ζητούμενο ήταν η άμεση αποκατάσταση του προβλήματος της στέγασης και άμεση κάλυψη των πρακτικών αναγκών. Έτσι στη θέση των παλιών «αρχοντικών» δομήθηκαν καινούρια οικοδομήματα. Ιδιοκτήτες ήταν οι κτηνοτρόφοι που δεν είχαν περιθώρια, ίσως και να μην ενδιαφέρονταν, να καθυστερήσουν την ανέγερση της οικίας τους για χάρη της αισθητικής και εις βάρος της άμεσης εγκατάστασής τους. Η περίοδος της πολιτισμικής ακμής είχε παρέλθει.

Οι εν λόγω οικοδομές είναι συνήθως ισόγειες με υπόγειο ή μικρές διώροφες. Το υπόγειο, ή ανάλογα ο πρώτος όροφος, εξυπηρετούσε τις επαγγελματικές ανάγκες των κτηνοτρόφων, χρησιμοποιούταν δηλαδή ως χώρος συλλογής του γάλατος, πήξης του γιαουρτιού, αποθήκευσης των ζωοτροφών κ.α. Το ισόγειο, ή αντίστοιχα ο δεύτερος όροφος, εξυπηρετεί τις ανάγκες της οικογένειας και περιλαμβάνει ένα μεγάλο καθιστικό,

υπνοδωμάτια, και κουζίνα. Οι δύο όροφοι δεν επικοινωνούν με εσωτερική σκάλα αλλά με εξωτερική ή και με καταπακτή μεταξύ υπογείου και ισογείου. Το μπάνιο, το λεγόμενο «χαλέ», βρισκόταν συνήθως εκτός της κατοικίας, στην αυλή του οικοπέδου, ένας μικρός χώρος 1,5x1,5m. Από το 1980 και πέρα τα «χαλέ» γκρεμίστηκαν και χτίστηκαν μπάνια ως επεκτάσεις στις οικίες των ιδιοκτητών. Οι κατοικίες αυτές είναι λιτές εξωτερικά χωρίς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά πέραν του σχετικά μακρόστενου σχήματος της κάτοψής τους.

Μετά το τέλος της δεκαετίας του 1960 επιστρέφουν σταδιακά οι κάτοικοι που είχαν εγκαταλείψει τον οικισμό προκειμένου να χτίσουν παραθεριστικές κατοικίες. Καιροί μεταπολεμικοί, με ένδεια χρημάτων και διάθεσης για μεγάλοπνοες και κοστοφόρες επενδύσεις μιας και η κατοικία στη Σαμαρίνα δεν θα εξυπηρετούσε τη βασική ανάγκη στέγασης.

Άλλωστε το όποιο κακό στον πολεοδομικό χαρακτήρα του οικισμού είχε ήδη προηγηθεί κατά την ανοικοδόμηση κατοικιών χωρίς ενιαία αρχιτεκτονική γραμμή, χωρίς ρυμοτομικό σχέδιο με αποτέλεσμα την ανομοιόμορφη και σχετικά υποβαθμισμένη όψη του οικισμού σε περιηγητές και κατοίκους, την απουσία λειτουργικότητας και την έλλειψη διακριτών χώρων πρασίνου εντός του οικισμού.

Σημαντικός σταθμός στην κτιριοδομική εξέλιξη της Σαμαρίνας στάθηκε ένα αρχικά ατυχές γεγονός, ο μεγάλος σεισμός που έπληξε την περιοχή των Γρεβενών το 1995. Προκειμένου να αποκατασταθούν οι όποιες ζημιές, και για κοινωνικο-πολιτικούς λόγους, οι κρατικές αρχές μερίμνησαν δίνοντας ιδιαίτερα ευνοϊκές συνθήκες στα στεγαστικά δάνεια για ανέγερση νέων κτιρίων στο νομό Γρεβενών και Κοζάνης. Έτσι εκμεταλλεύτηκαν προς όφελός τους πολλοί Σαμαριναίοι αυτή τη, θετική καθώς εξελίχθηκε, συγκυρία.

Από τα τέλη λοιπόν της δεκαετίας του 1990 μέχρι και σήμερα η Σαμαρίνα σημείωσε οικοδομικό οργασμό. Σχεδόν στο σύνολό τους είναι κτίρια ιδιαίτερα όμορφα, προσεγμένα, για την ανέγερση των οποίων οι ιδιοκτήτες τους δε λυπήθηκαν χρήματα ή μεράκι παρά ακολούθησαν τα επιθυμητά τους πρότυπα. Δεν χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένη αρχιτεκτονική τεχνοτροπία, αλλά η διαμόρφωση του κάθε οικοδομήματος εξαρτάται από τον ιδιοκτήτη και τις αξίες αισθητικής που τον διέπουν. Έτσι μπορούμε να παρατηρήσουμε οικοδομήματα στο ύφος των παλιών «αρχοντικών», οικοδομήματα με κύριο χαρακτηριστικό το ξύλο ή την πέτρα, ή οικοδομήματα που κάλλιστα θα μπορούσαμε να συναντήσουμε και στα προάστια μιας μεγαλούπολης.

Εικόνα 5. Νεόκτιστη οικοδομή επενδυμένη με πέτρα.
Foto 5. New building covered by stone.

Σαν γενικότερα χαρακτηριστικά των οικοδομημάτων στη Σαμαρίνα, ανεξαρτήτως περιόδου, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τα εξής:

- Οι οροφές είναι όλες επικλινείς, αφενός γιατί είναι υποχρεωτικό βάσει νομαρχιακής απόφασης, και αφετέρου γιατί μια επίπεδη οροφή ασφαλώς δε θα άντεχε στα χιόνια, και από λαμαρίνα (τσίγκο) για να μη διαβρώνονται.
- Όλα τα οικοδομήματα έχουν μία μεγάλη και περιποιημένη αυλή, μέρος της οποίας καταλαμβάνει ένας λαχανόκηπος.
- Συνήθης τύπος κατοικίας είναι η διπλοκατοικία, ή και πολλαπλοκατοικία. Μία μεγάλη οικοδομή με 2 ή 3 ή 4 χωρίσματα κατά πλάτος και ισάριθμες εξωτερικές πόρτες.

Απογραφικά στοιχεία κατοικίας

Έτος	Σύνολο κτιρίων αποκλειστικής χρήσης	Αποκλειστική χρήση για στέγαση νοικοκυριών, με αριθμό κανονικών κατοικιών						Σύνολο κτιρίων μικτής χρήσης	Μικτή χρήση, κυρίως, για στέγαση νοικοκυριών, με αριθμό κανονικών κατοικιών					
		Σύνολο	0	1	2	3-5	6-άνω		Σύνολο	0	1	2	3-5	6-άνω
1970	359	323	-	277	44	2	-	-	-	-	-	-	-	-
1990	874	754	-	520	234	-	-	2	1	-	1	-	-	-

Πίνακας 1. Κτίρια κατά χρήση και αριθμό των κανονικών κατοικιών τους.

Table 1. Buildings per use and per residences included.

Έτος	Σύνολο κτιρίων αποκλειστικής χρήσης	Αποκλειστική χρήση κτιρίων									Αριθμός Κανονικών κατοικιών	Αριθμός Ενοικιαζόμενων Δωματίων
		Κατοικίες	Εκκλησίες-Μοναστήρια	Ξενοδοχεία	Εργοστάσια-Εργαστήρια	Σχολικά κτίρια	Καταστήματα - Γραφεία	Σταθμοί αυτοκινήτων	Νοσοκομεία-κλινικές	Άλλες χρήσεις		
1970	72	36	8	3	4	1	10	-	-	10	-	-
1990	874	754	11	7	9	1	37	1	1	53	988	-

Πίνακας 2. Κτίρια κατά αποκλειστική χρήση και αριθμός των κανονικών κατοικιών και των ενοικιαζόμενων δωματίων τους.

Table 2. Buildings per exclusive use and number of residences and rented rooms.

Σύνολο κτιρίων	Κύρια υλικά κατασκευής εξωτερικών τοίχων κτιρίου						Μορφή επικάλυψης κτιρίου και κύρια υλικά κατασκευής της (κεκλιμένης) στέγης			
	Τούβλα-Μπετόν	Πέτρα	Τσιμεντόλιθοι	Πλίθρα	Ξύλο	Άλλα υλικά	Με δώμα	Με (κεκλιμένη) στέγη Κεραμίδι	Μπετόν	Άλλα υλικά
874	423	412	14	-	23	2	14	-	-	862

Πίνακας 3. Κτίρια και υλικά κατασκευής των εξωτερικών τοίχων, μορφή επικάλυψης και κύρια υλικά κατασκευής της (κεκλιμένης) στέγης.

Table 3. Buildings and construction materials of walls, cover type and construction material of (aligned) roof.

Έτος	Σύνολο κτιρίων	Χρονική περίοδος κατασκευής								
		Προ του 1919	1919 έως 1945	1946 έως 1960	1961 έως 1970	1971 έως 1980	1981 έως 1985	1986 και μετά	Υπό κατασκευή	Δε δηλώθηκε
1970	359	96	64	117	82	-	-	-	-	-
1990	874	18	29	246	122	151	167	140	1	-

Πίνακας 4. Κτίρια και χρονική περίοδος κατασκευής.
Table 4. Buildings and time period of construction.

Έτος	Σύνολο	Με κουζίνα	Με λουτρό ή ντους	Με κεντρική θέρμανση
1991	988	977	735	105
2001	877	872	865	18

Πίνακας 5. Κανονικές κατοικίες ανάλογα με τις ανέσεις που διαθέτουν.
Table 5. Comforts in residences.

Έτος	Σύνολο	Σύνολο δωματίων		Κανονικές κατοικίες				
		Σε κανονικές κατοικίες	Για επαγγελματικούς σκοπούς σε κανονικές κατοικίες	Με 1 δωμάτιο	Με 2 δωμάτια	Με 3 δωμάτια	Με 4 δωμάτια	Με 5 δωμάτια και άνω
1991	988	3668	0	0	86	267	455	165
2001	877	3514	3	8	50	217	335	267

Πίνακας 6. Κανονικές κατοικίες ανάλογα με τον διατιθέμενο αριθμό δωματίων.
Table 6. Residences regarding the number of existing rooms.

Συνοψίζοντας τα στοιχεία απογραφών των κατοικιών που παρουσιάζονται στους παραπάνω πίνακες:

- Παρατηρούμε τη μεγάλη αύξηση, πλέον του διπλασιασμού, στον αριθμό κτιρίων και κατοικιών την τελευταία εικοσαετία.
- Χαρακτηριστική στον οικισμό της Σαμαρίνας είναι η διπλοκατοίκηση, δηλαδή η ύπαρξη σε ένα κτίριο 2 νοικοκυριών. Οι αυξητικές τάσεις διπλοκατοίκησης δικαιολογούνται από την έλλειψη προσφοράς οικοπέδων, οπότε και οι κάτοικοι ανακαινίζουν τις κατοικίες των προγόνων τους και τις τροποποιούν έτσι ώστε να μπορούν να στεγάσουν 2 οικογένειες (αδελφών, ενίοτε και ξαδέλφων) εφόσον και οι καλές οικογενειακές σχέσεις είναι υψηλή αξία για τους Σαμαριναίους.
- Υπάρχει το εξής αξιοπερίεργο: Ενώ στην απογραφή του 1970 τα καταγεγραμμένα κτίρια με χρονική περίοδο κατασκευής 1946-1965 είναι 149, στην απογραφή του 1990 σε λίγο συντομότερη χρονική περίοδο κατασκευής, δηλαδή 1946-1960, είναι 246, αισθητά περισσότερα. Φυσικά και δεν προέκυψαν ξαφνικά 100 κτίρια, αλλά κάποια κτίρια που οικοδομήθηκαν αυθαίρετα, οι ιδιοκτήτες τους τα δήλωσαν προγενέστερα του 1955, ώστε να μπορέσουν να ηλεκτροδοτηθούν.
- Οι οικοδομές με εγκαταστάσεις κεντρικής θέρμανσης μειώνονται καθώς διαπιστώθηκε εμπειρικά πως οι σωλήνες σπάζουν το χειμώνα λόγω του δριμύος καιρού.

Πρόσθετα στοιχεία κτιριοδομίας

Προκειμένου να υπάρχει πλήρης εικόνα της κτιριοδομίας στη Σαμαρίνα θα πρέπει να γίνει αναφορά στις εκκλησίες και στα πλατώματα με κρήνες του οικισμού που στέκουν άλλωστε ως δείγματα του διατηρημένου ιστού. Ιδιαίτερα όμως οι εκκλησίες της Σαμαρίνας, πέραν της σημασίας που έχουν για τη ζωή του οικισμού, έχουν αρχιτεκτονική και καλλιτεχνική σημασία για την ευρύτερη περιοχή.

Εικόνα 6. Διπλή βρύση στο μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής.
Foto 6. Double faucet at the monastery of Saint Paraskevi.

Χαρακτηριστικότερο δείγμα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής είναι ο ιερός ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ή αλλιώς «Μεγάλη Παναγία». Είναι τρίκλινη μονώροφη βασιλική και στη νότια πλευρά του ναού υπάρχει χαγιάτι (υπόστεγο) με χτιστούς κίονες και τοξοστοιχία, ενώ ανατολικά καταλήγει σε παρεκκλήσι. Η είσοδος που χρησιμοποιείται βρίσκεται στη νότια πλευρά προς τη δυτική άκρη, αλλά υπάρχει και άλλη είσοδος στο μέσο της δυτικής άκρης από την οποία εισέρχονται οι πιστοί στο γυναικωνίτη (Wace & Thomson, 1989).

Εικόνα 7. Ιερός ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου («Μεγάλη Παναγία»)
Foto 7. Temple of Holy Mother' dormition («Megali Panagia»).

Εξωτερικά η «Μεγάλη Παναγία», κυρίως γύρω από τη νότια πύλη, έχει ενδιαφέροντα λιθανάγλυφα με διάφορες θεματικές ενότητες, ενώ εσωτερικά οι τοίχοι είναι ζωγραφισμένοι με αγιογραφίες και με θέματα από βιβλικές σκηνές. Η εικονογράφηση και αγιογράφηση των εκκλησιών εξάλλου υπήρξε ξακουστή, στον ελληνικό κόσμο, τέχνη της Σαμαρίνας. Δυστυχώς λόγω ελλιπούς συντήρησης οι αγιογραφίες έχουν σχεδόν ολοκληρωτικά καταστραφεί.

Πάντως πρέπει να σημειωθεί ότι οι εκκλησίες άντεξαν περισσότερο στο πέρασμα του χρόνου, και μάλιστα στις τραχιές κλιματολογικές συνθήκες του χωριού, σε σχέση με τις οικοδομές. Αυτό συμβαίνει διότι στις κατοικίες η τοιχοποιία είναι ευτελέστερων υλικών και το ύψος τους είναι μεγαλύτερο από το εμβαδόν έδρασης, ενώ στις εκκλησίες συμβαίνει το αντίθετο.

Χρήσεις Γης

Οι κυριότερες πολεοδομικές λειτουργίες είναι συγκεντρωμένες γύρω από την κεντρική πλατεία του χωριού («χάνι»). Κατά τα άλλα η σχέση των κατοικιών είναι μάλλον χαλαρή με ζώνες πυκνοκατοικημένες (κέντρο) ή αραιοκατοικημένες (βορειοδυτικά του οικισμού) με αποτέλεσμα την άναρχη και ανομοιογενή δόμηση του οικισμού. Κι ενώ τα ύψη των κατοικιών είναι μικρά (υποχρεωτικά κάτω από 7,50m ή 8,50m λόγω κλίσης εδάφους), οι μεγάλες και ακανόνιστες οικοδομικές νησίδες δίνουν την αίσθηση πιεσμένου ασφυκτικά αστικού χώρου (Δημητριάδης, 2004).

Το 1984 η Κοινότητα, κατόπιν 650 σχετικών αιτήσεων πολιτών, κατέθεσε πρόταση επέκτασης του οικισμού προς Βορρά. Την πρόταση ακολούθησε η σύνταξη πολεοδομικής μελέτης επέκτασης του οικισμού που αφορούσε 268,5 στρέμματα βόρεια της Σαμαρίνας, με πρόβλεψη διαμόρφωσης χώρων κοινόχρηστου πρασίνου στα τμήματα γης που είναι μη οικοδομήσιμα λόγω κλίσεων και ρεμάτων (Αγγελίδου, 1988).

Η μελέτη απορρίφθηκε από το Δασαρχείο καθώς θεωρήθηκε η εν λόγω περιοχή δασική έκταση κι όχι χορτολιβαδική όπως πραγματικά είναι. Ίσως μελλοντικά να πρέπει να επανεξεταστεί το ζήτημα.

Εικόνα 8. Σχέδιο οριοθέτησης οικισμού, υπάρχουσα κατάσταση και πρόταση επέκτασης.
Foto 8. Map of Samarina, existing plan and expansion proposal.

Διαχρονικές αναπτυξιακές προτεραιότητες

Σε ένα δυναμικό περιβάλλον οι αναπτυξιακές προτεραιότητες ολοένα μεταβάλλονται. Όταν ιδρύθηκε και ήκμασε ο οικισμός, προτεραιότητα δινόταν στους κατοίκους, η κτιριοδομία αντανακλούσε την ευμάρεια της εποχής, ενώ σε προτεραιότητα ήταν και οι επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων, όπως το εμπόριο, η κτηνοτροφία, η υδροκίνηση.

Σήμερα η κτηνοτροφία εξακολουθεί να είναι ζωντανό κομμάτι της Σαμαρίνας, ενώ πλέον και ο τουρισμός διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στον οικισμό και κερδίζει συνεχώς έδαφος, όπως αυτό επιβεβαιώνεται από τα στατιστικά στοιχεία οικονομικής δραστηριότητας.

Τομέας Οικονομικής Δραστηριότητας	1991 Πραγματικός πληθυσμός		2001 Πραγματικός πληθυσμός	
	Πληθυσμός	Ποσοστό(%)	Πληθυσμός	Ποσοστό(%)
Σύνολο	123	100	274	100
Πρωτογενής Τομέας	55	42,6	94	34,4
Δευτερογενής Τομέας	20	15,5	51	18,6
Τριτογενής τομέας	44	34,1	121	44,1
Νέοι, μη δυνάμενοι να καταταγούν σε τομέα	10	7,8	8	2,9

Πίνακας 7. Απασχολούμενοι ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας.

Table 7. Employees per economy sector.

Η τουριστική δραστηριότητα της Σαμαρίνας βασίζεται κατά πολύ στην παραδοσιακή ταυτότητα του οικισμού. Η έννοια της παράδοσης είναι σχετικά πρόσφατη, καθώς ότι τότε θεωρούταν απλώς κομμάτι της καθημερινότητας, σήμερα συνιστά στοιχείο παράδοσης και λαογραφικού πολιτισμού.

Κι όμως, σήμερα η χώρα μας έχει ανάγκη την πολιτιστική αποκέντρωση με σκοπό την αναβάθμιση της υπαίθρου. Οι άνθρωποι, εγκλωβισμένοι και τραγικά μόνοι στο τσιμέντο των πόλεων, έχουν ανάγκη να αισθανθούν πως ανήκουν σε κάποια ανθρώπινη κοινότητα με δική τους φυσιογνωμία με παρελθόν όπου εντάσσονται και οι δικές τους οικογενειακές μνήμες.

Αυτή είναι η ανάγκη πολυάριθμων Σαμαριναίων σήμερα, για αίσθηση των ριζών και αναβίωση των μνημών σε ένα όμορφο, ορεινό περιβάλλον όπου μπορούν να αποδρούν από τις έγνοιες και την κλεισούρα των μεγαλουπόλεων. Η Σαμαρίνα δύναται να προσφέρει και στιγμές ξεγνοιασιάς λόγω του φυσικού της κάλλους αλλά και στιγμές σύνδεσης με την ιστορία και παράδοση του οικισμού, ως λεγόμενος «παραδοσιακός οικισμός».

Η ανάγκη διαφύλαξης της παράδοσης μπορεί να πηγάζει και από παρελθοντολαγνεία («παλιά όλα ήταν καλύτερα») ή εξαιτίας της απεγνωσμένης προσπάθειας τουριστικής προώθησης «πουλώντας» ως «ατραξιόν» το στοιχείο της παράδοσης. Τότε όμως η «παράδοση» θα είναι ψεύτικη, χωρίς αντίκρισμα στους κατοίκους.

Αναπόφευκτα ένας παραδοσιακός οικισμός θα είναι και τουριστικός προορισμός. Αυτό δεν είναι εκ προοιμίου κακό. Απλά θα πρέπει να δοθεί προσοχή σε πολλά σημεία.

Καταρχάς θα πρέπει οι τουριστικές υποδομές και υπηρεσίες να είναι προσανατολισμένες στον άνθρωπο, κάτοικο ή τουρίστα. Οι Σαμαριναίοι δεν αποτελούν μουσειακά εκθέματα αλλά ζουν στον οικισμό, οπότε οι όποιες λειτουργίες θα πρέπει να είναι προσανατολισμένες στο σήμερα.

Θα πρέπει να αποφευχθούν δυνητικές αρνητικές επιπτώσεις στη ρεαλιστική καθημερινότητα των κατοίκων και την αυθεντικότητα της εικόνας του οικισμού. Η όποια τουριστική μονομανία προκύψει λόγω εύκολου και γρήγορου κέρδους κατά τους θερινούς μήνες θα πρέπει να ελεγχθεί ως προς τις επιπτώσεις της τόσο σε περιβαλλοντικό και κοινωνικό επίπεδο όσο και σε οικονομικό επίπεδο μακροπρόθεσμα καθώς εάν οι επενδύσεις

δεν είναι βασισμένες σε γερά θεμέλια τότε και τα αποτελέσματα θα είναι περιορισμένης χρονικής διάρκειας.

Συμπεράσματα και Προτάσεις

Για τη σύνταξη Τοπικού Στρατηγικού Σχεδιασμού που θα αφορά στη Σαμαρίνα θα πρέπει πρώτα να διαλευκανθεί αν το μοντέλο ενδογενούς βιώσιμης ανάπτυξης θα είναι εσωστρεφές, εξωστρεφές, ή αν θα προτιμηθεί η ισορροπία των τάσεων (Δημητριάδης, 2004).

Βασικοί άξονες στους οποίους θα βασιστεί ο Τοπικός Στρατηγικός Σχεδιασμός θα είναι:

- Ανάδειξη και Αξιοποίηση Φυσικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
- Αξιοποίηση Τοπικής Παραγωγής
- Παροχές Κοινωνικής Πρόνοιας
- Υλοποίηση Βασικών Έργων Υποδομής
- Χωρική και Τομεακή Δικτύωση με Ευρύτερη Περιοχή

Κανένα σαρμανιώτικο κομμάτι δεν πρέπει να εγκαταλειφθεί, ούτε κάποιος να προσποιείται κάτι που δεν είναι. Η Σαμαρίνα εγγυάται τις κατάλληλες προϋποθέσεις για τοπική βιώσιμη ανάπτυξη. Προϋποθέσεις όπως το εξαιρετικό ορεινό και διατηρημένο περιβάλλον με άφθονους πόρους, ξεχωριστής ομορφιάς διαδρομές, προοπτικές ανάπτυξης οικολογικής κτηνοτροφίας ή και οικοτουρισμού.

Όλα αυτά συνιστούν αφορμές για ήπια ανάπτυξη σε οικισμό, που όπως όλοι οι ορεινοί οικισμοί μεταπολεμικά, αντιμετώπισε χρόνια προβλήματα υποβάθμισης. Σίγουρα υπάρχουν ακόμη ανεκμετάλλευτοι πόροι όπως η ιστορικότητα του οικισμού και η βαρύνουσα σημασία διαφύλαξης της παραδοσιακής μας κληρονομιάς (Δημητριάδης, 2004).

Όλα μπορούν να αντιμετωπιστούν με διεπιστημονική προσέγγιση και σημειακές παρεμβάσεις σε θέματα όπως η ιατρική περίθαλψη (όπου προτείνεται η παρουσία αγροτικού ιατρού επί δωδεκάμηνου αντί του ισχύοντος εξαμήνου), ο εκσυγχρονισμός της κτηνοτροφικής λειτουργίας (το κέντρο συλλογής γάλακτος είναι ένα σωστό βήμα) και η αναβάθμιση τουριστικών υπηρεσιών που αφορούν τόσο τους επισκέπτες όσο και τους γηγενείς κατοίκους.

Ειδικότερα όσον αφορά το δομημένο περιβάλλον δυστυχώς λίγες είναι οι επεμβάσεις που μπορούν να γίνουν σε υφιστάμενα κτίρια και στην παρατηρούμενη άναρχη ρυμοτομική εικόνα της περιοχής. Μία πρόταση αφορά στην επένδυση των κατοικιών με πέτρα, που είναι από τα χαρακτηριστικά της σαρμανιώτικης αρχιτεκτονικής, και στην εύρεση αδιάθετων οικοπέδων για διαμόρφωση χώρων πρασίνου.

Το σίγουρο είναι πως οι Σαμαριναίοι λόγω της περήφανης αγάπης τους για τον τόπο θα καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για την ανάδειξη της Σαμαρίνας. Η όποια περηφάνια βέβαια δεν προέκυψε τυχαία και απαίδευτα παρά «χτίστηκε» ως συλλογικό υποσυνείδητο σε ιστορική αναδρομή αρκετών αιώνων. Στην οικοδόμηση αυτού του υποσυνείδητου σημαίνοντα ρόλο είχε η παράδοση και η ευλαβική τήρηση κάποιων εθίμων. Γι' αυτό το λόγο ακριβώς θα ήταν επιζήμιο αν οι Σαμαριναίοι εμποτιζόντουσαν με αμφιβολίες περί «αστικότητας» και προσπαθούσαν να απαλλαχθούν από «μιαρές» εκδοχές παραδοσιακής κληρονομιάς.

Βιβλιογραφία

- Wace, A. J. B. & Thompson, M. S. 1914 - Ελληνική μετάφραση: Πάνος Καραγιώργος, “Οι νομάδες των Βαλκανίων - Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου”, εκδόσεις ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ, Θεσσαλονίκη 1989.
- Αγγελίδου, Μ., “Πολεοδομική Μελέτη Επέκτασης Οικισμού Σαμαρίνας”, Κοζάνη 1988
- Δημητριάδης, Ε., “Σαμαρίνα: χθες-σήμερα-αύριο”, εφημερίδα «ωραία ΣΑΜΑΡΙΝΑ», 09-10/2004.
- Κρυστάλλης, Κ., Άπαντα, τόμος Γ', “Οι Βλάχοι της Πίνδου”, τυπογραφείο ΝΕΑ ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 1952.
- «Νέα Δομή» εγκυκλοπαίδεια, τ.20, εκδόσεις ΔΟΜΗ, Αθήνα, 1996.
- Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος.

Figuration and Diachronic Priorities The case of Samarina

D.Chouchorelou, Doctorate Student – Engineer A.U.Th.

E. Iliadou, Doctorate Student – Engineer U.Th.

Abstract

Vlachochoria of Northern Pindos are important mountain dorps in the greek history and society. The subject of the present paper is Samarina, aiming to the crystallization of its identity in order to define the basic axis for a Local Strategic Plan towards a sustainable growth.

In the basis of the unbreakable bonds between construction environment and social groups, the methodology followed was the study of the diachronic changes regarding Samarina, its figuration and its priorities. The means for this study are historic references, statistic data and long-term personal observation.

Samarina had a bloom during the 18th century but was dropped due to the World Wars and domestic war fares when many buildings were destroyed. At 1960, the village folk came back to Samarina but there was no strategic plan. At the late '90s Samarina met a remarkable construction bustle which lasts even till today.

Still, the absence of local strategic plan is more than obvious as the building figuration is characterized rather farraginous (from exquisite mansions to unaesthetic constructions).

Nevertheless, Samarina can offer samples of traditional architecture and art, memories of culture and all these in the frame of beautiful natural, alpine environment. Surely all these constitute the proper elements for a successful growth.

What are yet to be defined are the strategic axis applied which will be direct to the priorities of the people, the time period and the local demands. Of course an interest conflict might appear but the common benefits of the sustainable growth should not be neglected.